

Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Social Sciences

| e-ISSN 2602-229X |

DERLEME MAKALE

REVIEW ARTICLE

BİLGİ SOSYOLOJİSİ VE DİN SOSYOLOJİSİ İLİŞKİSİ

Relationship Between Sociology of Knowledge and Sociology of Religion

İrfan AKPINAR*

Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Kayseri, Türkiye.

Geliş Tarihi/Received Date: 03.09.2021

Kabul Tarihi/Accepted Date: 23.11.2021

ÖZ

Bilgi, insanın kendini tanımak, hayatı anlamlandırmak ve çevresini kontrolü altına almak üzere giriştiği zihinsel faaliyet ve toplumsal etkileşimlerinin bir ürünü olarak insanoğlunun hayatının her evresinde var olagelmıştır. Bu anlamda insan için bilgi hem bir ihtiyaç hem de bir merakın sonucudur. İnsanoğlunun bu ihtiyaç ve merakını gidermek için muhtemelen ilk başvurduğu bilgi türü de dini bilgi olmuştur. Nitekim insanın doğa olayları karşısındaki çaresizliği ve korkusu, onu, tüm korkularından kurtaracak ve güven telkin edecek bir yüce varlığa inanmaya, dolayısıyla dine yöneltmiştir. Bu makalede bilgi ve din arasındaki ilişki tarihsel süreç içerisinde sosyolojik olarak incelenecek ve Peter L. Berger ve T. Luckmann'ın bilgi sosyolojisi ve din sosyolojisi yaklaşımları analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Bilgi, Din, Bilgi Sosyolojisi, Din Sosyolojisi.

ABSTRACT

Knowledge has existed at every stage of human life as a product of the mental activities and social interactions that human beings attempt to know themselves, to make sense of life and to control the environment. In this sense, knowledge is the result of both a need and a curiosity. Religious knowledge is probably the first kind of information that human beings resorted to in order to satisfy this need and curiosity. In fact, man's helplessness and fear in the face of natural events led him to believe in a supreme being that would free him from all his fears and instill confidence. In this article, the relationship between knowledge and religion will be examined sociologically in the historical process and the approaches of sociology of knowledge and sociology of religion by Peter L. Berger and T. Luckmann will be analyzed.

Keywords: Knowledge, Religion, Sociology of Knowledge, Sociology of Religion.

Please cite this paper as follows/Atf için:

Akpınar, İ. (2021). Bilgi Sosyolojisi ve Din Sosyolojisi İlişkisi. *Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2): 219-232.
<https://doi.org/10.30913/alinterisosbil.990804>

GİRİŞ

İnsanlığın var oluşundan yani ilk sosyal ilişkilerini kurmaya başlamalarından itibaren dini bilgi her alanı kuşatırken, zaman içinde bilgi türleri birbirinden ayrılmış ve felsefi bilgi, teknik bilgi, sanatsal bilgi, politik bilgi ve bilimsel bilgi gibi alanlara ayrılmış; kutsala ilişkin bilgi türü ise dini bilgi alanına kalmıştır. Durkheim da insanların dünyayı ve çevresini açıklamak için geliştirdikleri ilk tasvir sistemlerinin dini kökenli olduğunu belirtmiştir. Ona göre tüm dinlerin kozmoloji ve ilahi varlıklar hakkında bir düşüncesi vardır. Esasında din, felsefe ve bilimin yerini tutan genel bir bilgi biçimi olarak anaç bir yapıya sahiptir. Zamanla din sadece kendi dışındaki bazı alanları doldurmakla kalmamış, bizzat insan zihnini yönlendirmeye çalışmıştır. Yani insanlar, hem ilk bilgilerinin büyük bir kısmını hem de bu bilgilerin düzenini dinden almıştır (Durkheim, 1998:140). Bu anlamda bilgi ile dinin çok köklü ve derin ilişkileri bulunmaktadır.

İnsanlığın en temel ve en eski sorunlarından biri olan bilgi, eski çağlardan beri din ve felsefe çevrelerince süje (özne) ile obje (nesne) arasındaki ilişki olarak ele alınmış; bilgi sorunu da bu ilişkinin sorunu olarak görülmüştür. Bu bakış açısı ise çoğu kez bireysel olduğundan, bilginin toplumsal boyutuna çok fazla dikkat edilmemiştir. Ne var ki toplumsal şartlardan, toplumun değer ve inanç sistemlerinden ayrıştırılmış bir öznenin ve toplumsal bağlamından koparılmış bir objenin sadece gerçekçi olmayan bir ortamda, kağıt üzerinde olabileceği pek önemsenmemiştir (Aydın, 2016).

Bilgi, özetle yaşantıdan geriye kalan zihni bir olgudur. Ancak bilginin zihinden koparak nesnelleşmesi, başkalarınca alınarak yeniden üretilebilmesi ve son olarak biriktirilip aktarılabilmesi gibi özellikleriyle bilgi, bireysel alandan çıkarak toplumsal bir özellik kazanmakta ve bu yönleriyle de felsefe ve psikolojiden ayrılarak sosyolojinin alanına girmektedir (Aydın, 2016).

Bilgi, zihinsel bir süreç olduğuna göre, bilinci de şüphesiz bilgi oluşturacaktır. Bu anlamda bireydeki bilinç hali, bilginin eseridir. Bireysel bilinçlerin bir araya gelmesiyle oluşan toplumsal bilinç de sonuçta bilginin bir eseridir. Bireysel ve toplumsal bilincin temel unsurlarını oluşturan anlam ve değerler ise bir bakıma din ile yakından ilişkilidir. O halde bilgi ve dinin bireysel bilinç düzeyinde başlayan bu kesişmesi toplumsal bilinç düzeyinde de devam etmektedir. Bununla birlikte bilginin üretilmesi, aktarılması ve ifade edilmesi gibi safhaları ise dil aracılığıyla olmaktadır. Bilginin temelini oluşturan düşünce, esas itibarıyla dil vasıtasıyla oluşmaktadır. Bu bakımdan toplumun geçmişinden getirmiş olduğu manevi birikimi ve sonrasında yeniden ürettiği değerleri ifade etmek ve gelecek nesillere aktarabilmek için bilginin bir dil ve din sosyolojisine ihtiyacı vardır. Bu makalede sadece bilgi ile din arasındaki ilişki sosyolojik yönleriyle ele alınacak, bilgi ile dil arasındaki ilişkinin detaylarına yer verilmeyecektir.

Bilgi Sosyolojisinin Konusu

Bilgi sosyolojisinin konusunu esas olarak bilgi ile toplum arasındaki karşılıklı ilişkinin oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bilgi sosyolojisi bir taraftan bilginin toplumdaki rolü ve etkisini kendisine konu edinirken, diğer taraftan da toplumsal ilişkilerin ortaya çıkarmış olduğu bilgi ve bilinç durumlarıyla da ilgilenmektedir. Aydın'a (2016) göre ise bilgi sosyolojisi, bilgi ile toplumsal yapı bileşkesinde ortaya çıkan bir bilimdir.

Dolayısıyla bilgi sosyolojisinin konusunu bireysel düzeydeki bilgiyi aşarak toplumsal ilişkilendirilebilen bilgi anlayışı oluşturmaktadır.

Bilgi sosyolojisi çok genç bir sosyoloji disiplini olmakla birlikte yaklaşık iki yüz yılı aşkın bir süredir bilginin toplumsal yönüne pek çok düşünür ve toplumbilimci tarafından değinilmiştir. 18. Yüzyılda Condorcet gibi düşünürlerle belirginleşmeye başlayan bilgi sosyolojisi, A. Comte, E. Durkheim, M. Weber gibi klasik sosyologlar tarafından geliştirilmiş, 20. Yüzyılın ortalarında K.Mannheim, A.P. Sorokin ve Gurvitch gibi düşünürlerle alanı, amacı ve yöntemi belli bir bilim halini almıştır (Aydın, 2016). Burada Nietzsche ve Marx'ın bilgi sosyolojisine katkılarından da bahsetmemiz gerekir. Nitekim Nietzsche'nin demokratik ve aristokratik kültürlerle göre düşüncelerin şekillendiğini (Nietzsche, 2007: 41) söylemesi ve Marx'ın bilginin sınıf bilinci yoluyla oluştuğunu belirterek insanın kendine ve dünyaya ilişkin tasavvurunun üretim ilişkileriyle gerçekleştiği yönündeki düşünceleri bu katkılar arasında sayılabilir.

Bilgi sosyolojisi kavramı ilk olarak Max Scheler tarafından kullanılmıştır. Scheler, bilgi sosyolojisini, kendi dünya görüşünü Marx'ın tarihi materyalizminden ayırmak amacıyla kullanmış; bilginin, sınıfsal ve ekonomik temelden ziyade fenomenolojik köklerini esas almıştır. Bilginin düşüncenin ürünü olmasının yanında onun tarihsel toplumsal ve dirimsel dayanaklarını da gündeme getirmiştir. Fakat Scheler, bilgi sosyolojisini yeni bir disiplin oluşturmak amacıyla kullanmamıştır. Onun amacı kendi kuracağı felsefi sistemin bilgilerini bilgi sosyolojisinin verileri yoluyla kuvvetlendirmek olmuştur (Mannheim, 2002:316-317).

Berger ve Luckmann (2008:13) Scheler'in bilgi sosyolojisi yaklaşımı için, toplumun düşüncelerin doğasını değil, buradalığını belirlediğini, buna göre onun bilgi sosyolojisinin tarihsel ve sosyal nedensellikten bağımsız düşünsel içeriklere sahip olduğunu ve sosyolojik çözümlere imkan tanımadığını ifade etmişlerdir. Çünkü Scheler'e göre sosyal yaşam, bilginin varlığına değil, belli bir düzen içinde sıralanarak öznelere bir form düzeyinde ilişkilendirilmesinde etkili olabilirdi.

Karl Mannheim, toplumsal ilişkileri, bilginin içeriğini belirleyen temel belirleyiciler olarak görür. Ona göre bilgi sosyolojisi, varlıklar arasındaki ilişkiyi bir doktrin olarak ortaya koyup geliştirmeyi amaçlayan; tarihsel ve sosyolojik bir araştırma dalı olarak ise geçmişin ve bugünün bu varlıklar arasındaki bilgiyle ilgili çeşitli içeriksiz değerlerini vurgulayan henüz yeni oluşan bir sosyoloji dalıdır (Mannheim, 2002:283). Dolayısıyla Mannheim, bilgi sosyolojisini hem düşüncenin varoluşu sebebini incelemek hem de bir teori olarak kullanmıştır.

Mannheim'a göre bilgi hem toplumsal kökenle hem de eylemle sıkı sıkıya bağlıdır. Onun bilgi sosyolojisinde, bilginin şekil ve içeriği toplum tarafından belirlenir. Bilgi, bir taraftan tarihsel ve toplumsal bir kökenle diğer taraftan da eylemle koparılamaz bir ilişki içindedir. Tıpkı bilgi ve düşünce gibi eylem de toplumsal bir şemaya sahiptir ve dahası sosyolojinin esas meselesini sosyal eylem teşkil etmektedir (Mannheim, 1992: 81).

Mannheim'ın, bilgi sosyolojisi kapsamında en çok altını çizdiği hususlar; bilgi, teori ve düşüncelerin kaçınılmaz olarak politik olduğu ve politik olanın ise tarihsel, toplumsal ve eylemsel olduğudur. Mannheim, bilginin toplumsal kökenlerini ve eylemle olan ayrılmaz ilişkisinin önemini vurgulamıştır. Mannheim'a göre bilgilerimiz ve

düşüncelerimiz rastlantısal olarak oluşmaz; çünkü onlar belirli bir zaman ve mekana kök salmıştır. Bu nedenle bilginin modern zamanlarda bir sorun olarak karşımıza çıkması tesadüfi değildir. Bilgi sosyolojisinin bize tam olarak söylediği ise, bir sorunun herhangi bir zamanda değil, tam aksine belirli bir zamanda ortaya çıktığıdır. Ona göre bilgi sorununun yaygınlaşması; ancak içinde bulunduğumuz çağdaki gibi uyumsuzluğun uyumdan daha çok belirginleştiği bir devirde mümkün olabilirdi. Düşüncenin bir kriz içinde olduğu çağımızda, Mannheim'ın bilgi sosyolojisinden beklediği şey, kutuplaşan dünya görüşleri arasında bir sentezi olanaklı kılmasıdır. Bilgi sosyolojisi bizi, bilgi ile eylemin sentezini yapmaya davet eder. Bu birliktelik ise ancak bilginin varoluşsal bağının, toplumsallığının ve tarihselliğinin gerektiği gibi hakkını vermekle mümkün olabilir (Mannheim, 2002). Buna göre Mannheim için bilgi sosyolojisi, bilgi, düşünce ve teorinin varoluşu sebebini araştırmada kullanılan bir yöntemidir.

Sorokin, insanlığın sırasıyla teolojik-sezgisel, akılcı ve duyumcu aşamalardan geçen bir hayat yaşadıklarını belirtir. Bununla birlikte sosyal gerçekliğin karmaşık bir yapıya sahip olduğunu söyleyen Sorokin, sosyal varlık ile kültürel varlığın aynı şey olarak görür. Sorokin'in kültürel incelemelerinden elde ettiği sonuçlar, sosyolojiden ziyade bir kültürel antropoloji niteliği taşımaktadır. Fakat bu çalışmalarında bilginin toplumsallığını ayrıntılarıyla ortaya koymuştur. Ona göre her kültürel sistem kendine özgü sembollere sahiptir. Bu semboller kendilerini felsefe, din, bilim, toplum, ahlak, edebiyat, müzik, politika, ekonomi ve toplum gibi örgütlenmelerde gösterir. Bir kültürel sistemden bir başka sisteme geçen tüm ögeler değişir, geçtiği kültürel sistem onu kendine göre şekillendirir. Sadece ahlaki unsurlar değil, teknik araçların bile toplumlar açısından farklı anlamları vardır. Yani ona göre her uygarlığın kendine özgü bir kimyası vardır (Sorokin, 1971).

G. Gurvitch, toplumsal yapıyı makro ve mikro sosyolojik düzeylere ayırmıştır. Makro sosyolojik düzey, her türlü sosyal unsuru bünyesinde taşıyan (kabile, ulus, krallık, site, imparatorluk gibi) yapıdır. Bu düzeyin en temel özelliği her türlü sosyolojik süreçleri kapsamış olmasıdır. Bazı sosyal bilimciler buna toplum (societal) demektedir. Mikro sosyolojik yapılar ise "social" denen alt toplumsal oluşumlardır. Bunlar toplumsal görünüm (kitleler, topluluklar, birlikler) ve gerçek toplumsal yapılar (aile, devlet, sosyal sınıflar) olmak üzere ikiye ayrılır. Gurvitch'e göre bütün bu toplumsal oluşumlar bilgi sistemi ile yakından ilgilidir. Fakat bazıları bazı bilgi türleriyle daha yakından ilgilidir. Örneğin sınıf, her türlü bilgi ile yakından ilişkili olmasının yanında sınıf olgusu kendine has bir bilince dayandığından politik bilgiyi oluşturabilmektedir (Aydın, 2016:95-98). G. Gurvitch, bilgi sosyolojisini sosyal gruplarla bilgi çeşitleri arasındaki ilişkiyi çözümlleyen bir sosyoloji disiplini olarak ele almış ve bu yönleriyle bilgi sosyolojisinin gelişmesine katkı sağlamıştır.

C. Wright Mills de bilgi sosyolojisinin meseleleriyle ilgilenmiştir. Mills, belli ideolojilerle belli düşünce şekilleri arasındaki tarihsel ilişkilerin nasıl geliştiği sorusundan yola çıkarak bir dizi formülasyon geliştirmeye çalışmıştır. Mannheim'ın bilgi üzerindeki toplumsal tesirin irrasyonel olduğuna gönderme yapan "kolektif bilinçdışı" kavramından yola çıkan Mills, bilgiyi toplumsal bir kurgu olarak formüle eder. Ona göre bilgi üzerinde daha genel mahiyette bir toplumsal etki söz konusudur. Ayrıca Mead'ın sosyal bir grubun davranış tarzlarının içselleştirilmesini ifade eden "genelleştirilmiş öteki" kavramını kullanan Mills, bilginin toplumsal bir süreçte ortaya çıktığı sonucuna ulaşır. Bilginin

toplumsal olarak inşa edilme sürecinin aynası ise dildir. Mills'e göre toplumsal değişim dil üzerinden takip edilebilir. Bilgi sosyolojisi çalışmalarında Mannheim'ın düşüncelerinden yola çıkan Mills, bu düşünceleri önemli ölçüde dönüştürmüştür. Mannheim, bilgi sosyolojisini epistemolojik bir sonuca ulaşmak için kullanırken; Mills için bilgi sosyolojisi yönteme ilişkin bir araçtır. Diğer bir deyişle, Mills'e göre bilgi sosyolojisi bilginin doğruluğunu ölçmek için değil, nasıl inşa edildiğini anlamak içindir. (Mills, 2005).

Foucault bilgiyi, iktidarla ilişkisi üzerinden ele alır. Ona göre bilgi ve iktidar ilişkileri ayrılmaz bir şekilde birbirine bağlıdır (Foucault, 2012:204). "Bilginin Arkeolojisi" adlı eserinde bilgiyi, bir bilimin kuruluşu için gerekli olan elamanların toplamı olarak tarif eden Foucault, bilgi konusunu merkezi bir konuma yerleştirir; bilginin tarihsel dönüşümünün ilkelerini, bilginin söylemsel oluşumlarını, bilginin nasıl bir söylem ve ifade pratiği haline dönüştüğünü ve bilginin özne, bilinç ve söylemlerin kökeni ile kurduğu ilişkiyi arkeolojik çözümleme yoluyla irdeler (Foucault, 2019).

Netice itibarıyla bilginin, bireysel bir bilinç faaliyetinden, toplumsal eylemlerden ve bunların karşılıklı ilişkilerinden doğan toplumsal rolünü araştırmak neredeyse tüm sosyoloji disiplinlerinin ortak konusudur. Bu, sosyal, siyasi ve ekonomik olguların yapısal çözümlemelerinde olduğu gibi küçük gruplarda ve büyük kurumsal komplekslerde de geçerlidir. Bu türden yapılar üzerinde yapılan araştırma ve incelemelerde görev almak bilgi sosyolojisinin amacını oluşturmaktadır. Bu araştırmalar sonucunda ulaşılan verilerin sosyoloji kuramlarıyla bütünleştirilmesi de bilgi sosyolojisinin amaçları arasındadır. Araştırma bulgularının sosyoloji teorileriyle bütünleştirilmesi aynı zamanda yapısal gerçekler ile insanlığın geçmişten günümüze geçeceği bulma yolundaki girişimleri arasındaki diyalektik ilişkiyi sistemleştirmeyi de sağlar. Bu nedenle bilgi sosyolojisinde "bilgi" ve "gerçeklik" kavramlarını toplumsal yapı ve gerçeklerde arama ve bazen de tarihsel olma mecburiyeti hissedilmektedir (Merton, 1965).

Son dönemlerde birçok sosyolog, bilgi sosyolojisini, toplumsal gerçeklik, ferdi ve toplumsal bilinç gibi kavramlar üzerinden ele almaktadır. Bu anlamda Alfred Schutz ve onun öğrencileri olan Peter L. Berger ve Thomas Luckmann önde gelen isimler arasında sayılabilir.

Schutz'a göre toplumsal gerçeklik, bu gerçekliğin bizzat içinde olan kişiler açısından bir anlam taşıdığı ölçüde vardır. Bu nedenle toplumsal gerçeklik bir anlam inşası şeklinde kavranmalıdır. Her çeşit bilgi, sosyal ilişkiler içinde oluşturulan bir inşadır ve bu bilgilerin sistematik yapısı, bahsedilen bu temel toplumsal gerçekliğe uygun olarak üretilmektedir. Buna göre, bilgiyi toplumsal gerçeklikten bağımsız bir şeye irca etme yolundaki çabalar, isabetsizdir ve çarpıttır. Bilhassa, toplumla ilgili araştırmanın hatalı bir şekilde doğa bilimsel yapıya oturtulması, bireylerin bilinciyle kurulmuş ve onların öznel-arasılığı ile anlamlandırılmış olan toplumsal gerçekliğin hakiki manasını kavrayabilmenin tüm imkanlarını yok eder (Hamilton, 1974: 120).

Schutz açısından sosyal bilimler yalnızca ontolojik sayılırları açısından değil, aynı zamanda metodolojik sayılırları açısından da hatalıdır. Zira toplumsal gerçeklik fertlerin bilinci ile inşa edilmiş ise, o zaman bu gerçekliğin doğası yalnızca düşünümsel olarak, yani fenomenolojik indirgemeye ele alınabilir. Doğa bilimlerinin uygulamış olduğu

maddi/deneyimlenebilen ya da nesnel araştırma yöntemlerini toplumsal gerçekliğe uygulamaya yönelik her girişim bu anlamda temelden hatalıdır. Schutz'un "hermeneutik"e dönüştürdüğü fenomenolojik çözümleme yöntemi, fenomenolojik sosyolojiye uyarlanmıştır. Öyleyse, açık bir şekilde fenomenolojik yönelimli bilgi sosyolojisinin aslında en temel konusunu metodoloji oluşturmaktadır. Bununla birlikte bilgi sosyolojisini fenomenolojik sosyolojiden izole ederek tartışmak olanaksızdır. Çünkü doğal ve toplumsal gerçekliğe dair bilgimiz esasında bu gerçekliğin bizatihi kendisidir. Bilgimiz değiştiği zaman bu bilgiye bağlı olarak inşa edilen gerçeklik de o oranda değişmektedir (Hamilton, 1974: 120).

Berger ve Luckmann, Schutz'un fenomenolojik yaklaşımından hareket etmekle birlikte, toplumsal yapının bilgiyi, bilginin de toplumsal yapıyı belirlediği şeklindeki formüllemelerine Durkheim, Weber ve Marx'ı da eklemeleri açısından seçmecidirler. Bununla birlikte onlar, sembolik etkileşimci modelde bilginin kişide toplumsallaşma süreciyle içselleştirildiği görüşünü temel alan sosyal davranışçılığın kavram ve söylemlerini kendi yapısal kuramlarına uygun olacak şekilde yeniden düzenleyerek kullanırlar. Sonuçta bu, bilginin toplumsal temelleri ve gerçekliğin toplumsal inşasıyla ilgili çok katmanlı bir kuramdır. Berger ve Luckmann bu çoklu bakış açısından yola çıkarak bilgi sosyolojisini yeniden tarif etmeye çalışırlar. Onlara göre bilgi sosyolojisi, gerçekliğin toplumsal inşasının analizi olmalıdır ve "bilgi" olarak toplumda kabul gören her şeyle ilgilenmelidir (Berger ve Luckmann, 1967:15-26).

Bilgi ve gerçeklik kavramlarına verilen manalar, farklı kişiler, toplumlar ve kültürler arasında değişiklikler gösterdiği gibi aynı toplumda ve kültürde yer alan kesimlerde ve altkültürlerde de değişiklikler gösterir. Bu kavramlar, belirli özel içeriklere bağlı olarak mana ve önemiyet kazanırlar. Bu nedenle bilgi sosyolojisi, bilginin sadece deneysel şekillenmeleriyle değil, bir bilgi öbeğinin toplumsal açıdan gerçeklik olarak nasıl yerleştiği veya kurumlaştığı ve kurumlaşırken hangi süreç ve işlemlerden geçtiği meseleleriyle de ilgilenir. O zaman bilgi sosyolojisinin bir toplumdaki bilgi adına geçen her şeyle ilgilenmesi gerekir. Bu ilgilenme esnasında bilgi sosyolojisi, bu bilginin gerçekliğine veya gerçeksizliğine bakmaz. Beşeriyetin sahip olduğu tüm bilgiler, geliştiği, toplumsal yapılara aktararak devam ettiği ve korunduğu müddetçe, bilgi sosyolojisinin düşünülmeden olduğu gibi kabul gören bir gerçeklik kavramının sıradan bir insanı etkileyecek şekilde hangi işlemlerden geçtiğini anlaması ve incelemesi lazımdır. Yani bilgi sosyolojisi gerçeğin toplumsal yapısının analiziyle ilgilenmektedir (Berger, Berger ve Kellner, 2000: 3).

Bir toplumdaki bireyler, belirli rolleri yerine getirmek suretiyle toplumsal hayata katıldıklarından; bilgi sosyolojisi, bu çeşitli rol tiyolojileri ile de ilgilenmektedir. Bireyin topluma katılımının yani sosyalleşmesinin en belirgin özelliği, toplumsal yaşamda rol üstlenmesidir. Zira her bir bireyin toplumda rol alması, aynı zamanda tüm toplumun bilgi rezervinin özel bir kesitine kapı aralamak daha doğrusu giriş yapmasıdır. Bir rolün ifasını öğrenmek, sadece o rolün gerektirdiği beceri ve hareketleri icra etmeyi öğrenmek anlamını taşımaz. Bununla birlikte birey, bu rolle direkt ya da dolaylı olarak bağlantılı olan bilgi kümelerini de öğrenmelidir. Bu, bilginin sosyal yönden dağılımı anlamına gelir. Bir toplumun bilgi birikiminin anlaşılması, bu birikimi taşıyan rollerin incelenmesi ve anlaşılması ile olanaklı hale gelir. Sosyal roller ile bilgi arasındaki ilişki, rollerin kurumların temsilcisi ya da aracısı olması bakımından ve çeşitli rollerin kendisiyle

beraber sosyal açıdan sınırlandırılmış ilave bir bilgi taşınması yönleri ile kurumlar arası düzen ve muhtelif roller bakımından iki şekilde analiz edilebilir. Bilgi sosyolojisi açısından rollerin analizinin, çok özel bir anlamı vardır. Çünkü bu analizler, geçmişten günümüze bir toplumda varlığını devam ettiren anlam dünyalarının vasıta ve araçlarını ortaya çıkarır. İnsanlar bu anlam dünyalarının dışı yansıyan yönleri aracılığı ile özünü kavrama olanağını yakalar (Berger vd., 2000:77-80).

Bilgi sosyolojisinin birinci vazifesi bilinci oluşturan ölçütlerin sistemli bir tasviri olmalıdır. Fenomenoloji burada oldukça faydalı bazı özellikleri bizim kullanımımıza sunmaktadır. Gerçi bilinç sübjektif yaşamın tabii vakası olsa bile sosyolojik yönden önemli unsurları başkaları tarafından devamlı olarak paylaşıldığı için objektif olarak tasvir edilebilir. O zaman özel bir duruma yaklaşırken bilgi sosyolojisi, şunu soracaktır: Bu durum için bilincin bu duruma mahsus öbür durumlardakinden farklı unsurları nelerdir? Bunlar, diğer durumlarda bulunan bilinçten nasıl fark edilir? Düşünmeden uzak olmama manasında bilincin hangi unsurları asli ya da gerçektir? Bu anlayış açısından bilinç öznel bir durum sergilemektedir. Ama onu sergileyen ögeler devamlı olarak kullanıldığından nesnel bir inceleme konusu yapılabilir. Bilgi sosyolojisinin buradaki vazifesi, duruma bağlı olarak oluşan bilincin kendine has özelliklerini araştırmak, düşünceye bağlı olarak belirginleşen bilincin ise hangi ögelerinin daha etkin olduğunu tespit etmektir. Bu konuya ilişkin bilgi sosyolojisinin başka bir vazifesi de bilinç yapılaşmasıyla belirli oluşum süreçleri arasındaki bağlantıyı kurabilmektir. Bunu başarabilmenin aracı ise kuruluşların analizi yöntemini kullanmaktır. Başka bir ifadeyle, belirli sosyal kuruluşları ve bu kuruluşlara ilişkin süreçleri, bilincin belli şekilleri için ana kriter olarak ele almaktır (Berger vd., 2000:25-28).

Gerçekliğin Toplumsal İnşası

Berger ve Luckmann sergiledikleri bilgi sosyolojisi yaklaşımında herhangi bir bilgi ögesinin toplumsal açıdan “gerçeklik” sıfatıyla kabul edilmesi süreçlerine yoğunlaşmışlardır. Gerçekliğin inşasından, bireylerin etkileşimler ve eylemler aracılığıyla objektif olarak hadiselere dayanan ve sübjektif olarak da anlamlı olarak tecrübe edilen ve paylaşılan bir gerçekliğin sürekli şekilde oluşturulmasını kastetmişlerdir. Günlük gerçeklik onlar için toplumsal olarak kurulmuş bir sistemdir, bu sistemde insanlar günlük hadiselere belli bir düzen atfetmektedirler ve bu hem öznel hem de nesnel öğeleri olan bir gerçekliktir. Öznelden, gerçekliğin insana şahsi olarak anlamlı oluşu, nesnelden ise, insanın bir ürünü olarak kabul ettikleri toplumsal düzeni ya da kurumsal dünyayı kastetmektedirler (Wallace ve Wolf, 2004).

Berger ve Luckmann'ın bilgi sosyolojisi kuramında, topluma yaklaşımlarının temeli, dışsallaştırma, nesnelleştirme ve içselleştirme olarak kullandıkları üç anahtar kavramın aşamalarından oluşan diyalektik süreçten oluşmaktadır.

Dışsallaştırma: Gerçekliğin toplumsal inşasında dışsallaştırma, diyalektik sürecin ilk durumudur. Dışsallaştırmada, insanlar kendi faaliyetleriyle kendi toplumsal dünyalarını kurarlar. Toplumsal düzen, “geçmiş insan etkinliğinin sonucudur” ve “insan etkinliği onu üretmeye devam ettiği sürece vardır” (Berger ve Luckmann: 2008: 52). Bu nedenle dışsallaştırma iki boyuta sahiptir. Bir tarafta insanların yeni bir arkadaşlık kurmak ya da yeni bir işe başlamak gibi, yeni bir toplumsal gerçekliği inşa edebilecekleri anlamına gelir. Diğer taraftan insanların eski dostluklarını korumak veya vergilerini

ödemek gibi toplumsal kurumları devamlı olarak dışsallaştırarak tekrar kurabilecekleri anlamına gelmektedir (Wallace ve Wolf, 2004).

Yeni bir arkadaşlık kurma örneğinde, iyi anlaşılan veya etkileşimlerini çift taraflı olarak memnuniyet verici olarak gören iki insan, arkadaş olurlar. Kurulan bu yeni arkadaşlık toplumsal bir gerçekliktir. Ortaya çıkan yeni “bizlik” önceden olmayan yeni bir toplumsal gerçekliği ifade eder. Arkadaşlar, faal bir şekilde ve kendi rızalarıyla bu yeni toplumsal varlığı birlikte üretmiştir. Bu arkadaşların her etkileşiminde yeniden üretecekleri manasında, süregiden insani bir üretimdir. Buna göre arkadaşlık, insanların ürettiği ve onların dışında var olan bir kurum olmuştur. Yeni bir iş kurmak, evlenmek ve yeni uğraşı edinmek gibi faaliyetlerin yaratılması ve korunması, dışsallaştırmaya verilebilecek diğer örneklerdir. O halde dışsallaştırma, diyalektik sürecin üretim durumudur. Berger ve Luckmann’a göre dışsallaştırma aşamasında bireyler, çevrelerini etkileme kabiliyetine sahip yaratıcı varlıklardır. Özetle dışsallaştırma bireylerin toplumu yaratmasıdır (Wallace ve Wolf, 2004).

Nesnelleştirme: İnsanların gündelik yaşamı, önceden düzenlenmiş, düzenli, kendini insanlara kabul ettiren, fakat görünüşte insanlardan bağımsız bir gerçeklik şeklinde algılama sürecidir. Çünkü Berger ve Luckmann’a göre, insana, gündelik yaşamın gerçekliği önceden nesnelleşmiş gibi görünmektedir. Diğer bir deyişle, günlük hayatın gerçekliği, biz sahneye çıkmadan önce, nesnelere tarafından belirlenmiş olan bir nesnelere düzeninden oluşmuştur. Nesnelere belirleyen vasıta ise dildir. Gündelik yaşamın müşterek nesnelendirilmesi esasen dile ait anlamlarla muhafaza edilir. Gündelik yaşam ise insanlarla birlikte olduğumuz ve sürdürdüğümüz hayattır. Bu nedenle günlük hayat gerçekliğinin herhangi bir anlayışını kavramak için dili anlamak zaruridir. Dilin müşterek nesnelendirmeleri korumadaki rolü, dilde değişiklik yapılmasına karşı çıkılacağını da gösterir (Berger ve Luckmann: 2008: 22-37).

Arkadaşlık örneğinde olduğu gibi, arkadaşların yeni oluşan bu toplumsal gerçeklikten “biz” diye bahsetmeleri, kabul ettikleri bu nesnel gerçekliğin dille ifadesidir. Bu insanların arkadaş olduğunu duyan başkaları, bu ilişkinin ne olduğunu bu sayede anlarlar (Wallace ve Wolf, 2004). Böylece fert fert yapılan anlamlandırmalar neticesinde anlam yapıları kurulur ve bu şekilde toplumsal/kültürel bir “anlam dünyası” inşa edilmiş olur ki buna da “sembolik evren” denilir (Çiftçi, 2009: 51). Kısaca nesnelendirme, toplumun, kendi yaratıcısı olan insanlar üzerinde etkileri olan bir nesnel gerçeklik demektir (Wallace ve Wolf, 2004).

İçselleştirme: Bu evre, toplumun inşasındaki diyalektik sürecin üçüncü aşaması olan, kuramsal düzenin meşrulaştırıldığı bir nevi toplumsallaştırma olan içselleştirme sürecidir. Berger’e göre başarılı örgütlenme, hem öznel ve nesnel gerçeklik hem de öznel ve nesnel kimlik arasında üst düzeyde bir ahengin var olması anlamına gelmektedir. Halbuki nesnelendirme, bu örgütlenme içinde yaşayan insanların dışında gerçek bir dünyanın üretilmesidir (Berger, 2005: 83). Berger’in içselleştirme, Parsons’ın toplumsallaştırma dediği, insanların nesnelendirilmiş toplumsal gerçekliği benimsedikleri, içselleştirerek “herkesin olduğu gibi kabul ettiği” toplumsallaştırma dır. Burada, herkes herkesin ve kendinin kim olduğunu bildiği için kimlik sorunu yoktur (Berger ve Luckmann: 2008:164).

Berger, toplumsallaştırmayı birincil ve ikincil toplumsallaştırma olmak üzere ikiye ayırır. Buna göre birincil toplumsallaştırma, insanların çocukken duygusal olarak özdeşim kurdukları önemli başkalarıyla karşılaştıkları esnada yaşadıklarıdır. Çocuk, bu önemli başka kişilerin anlamlı rol ve tavırlarını alarak içselleştirir yani kendine ait yapar. İkincil toplumsallaştırmaysa toplumsallaştırılan ferdi, ait olduğu toplumun nesnel dünyasının yeni alanlarına sokan sonraki herhangi bir süreci ifade eder. Esasen bu toplumsallaştırma, bilgi edinmedeki daha ileriki bir aşamadır ve bireyin kendine özgü rollerini ilgilendirir. Çağdaş eğitim kurumlarında olduğu gibi daha ihtisaslaşmış araçların korumasında gerçekleşir (Berger ve Luckmann, 2008: 130-132).

Gerçekliğin toplumsal inşası kuramı, insanların içselleştirme yaptıkları durumlarda, var olan toplumsal kurumların beklentilerine riayet ettiklerini ve aynı anda toplumsal kurumları yeniden inşa ettiklerini söylemektedir. Dışsallaştırma evresi yeni bir kurumun inşa edildiği durumdur, bir kez dışsallaştırıldığında nesnelleşir ve nesnelleştirildiği zaman da içselleştirilmiş bir varlık olarak fert üzerinde etkisini gösterir. Özetle, “Toplum bir insan ürünüdür” (dışsallaştırma), “toplum nesnel bir gerçekliktir” (nesnelleştirme) ve “insan toplumsal bir üründür” (içselleştirme) (Berger ve Luckmann, 2008: 92).

İçselleştirmeye ilgili bir problem olarak Berger ve Luckmann, *somutlaştırma* dedikleri bir oluşumdan bahsederler. Buna göre insan etkinliklerinin ürününün insani ürün olmaktan çıkarak farklı bir şey oldukları (ilahi iradenin tecellileri, evrensel yasaların sonuçları, doğa gerçekleri gibi) anlayışdır. Somutlaştırmada, insanın, kendi dünyasının yaratıcısı olduğunu unutması, sonrasında da üretici insanla ürünleri arasındaki diyalektiğin bilincinde olmaktan uzaklaşmasıdır. Buna göre somutlaştırılan dünya insansal olmaktan çıkmıştır (Berger ve Luckmann, 2008: 89).

Somutlaştırmada birey, artık etkin olmaktan çıkmış edilgen bir hal almıştır. Diyalektiğin kaybolduğu bu durumda birey bundan böyle özgür değil, kendi kaderine mahkumdur. Bu süreçte dinin rolünü tartışan Berger: Dinsel deneyimlerde karşılaştığımız kutsalın en bariz özelliğinin, başkalık olduğunu söyler. Ona göre bu, sıradan insan hayatıyla karşılaştırıldığında tamamen başkadır. İnsan ürünlerinin üstün veya insani olmayan gerçekliklere dönüştürülmesi, dinsel meşrulaştırmanın temel reçetesidir. İnsanın bir ürünü olan dünya, bunun insana ait bir ürün olduğunun reddedilmesiyle izah edilmektedir (Berger, 2005: 86-89). Berger’e göre din de toplumsal bir kurumdur ve öteki kurumların yaşadığı sürece tabidir. Başka bir ifadeyle din de insani olarak inşa edilmiştir, nesnel bir gerçeklik olarak geliştirilmiştir ve çağdaş dünyada insanlar üzerinde etkileri bulunmakta ve onlardan etkilenmeye devam etmektedir (Poloma, 1993: 268).

Berger ve Luckmann, geliştirmiş oldukları bilgi sosyolojisi kuramını din sosyolojisine uygulamaya çalışmışlardır. Berger ve Luckmann, bilgi sosyolojisinin ödevinin bilginin toplumsal formlarının, insanların bu bilgiyi edinim süreçlerinin ve sonuçta bilginin kurumsal örgütlenmesi ve toplumsal dağılımının analizi olduğunu ifade ederler. Burada açıkça bilgi sosyolojisine şu ana kadar yüklenenden daha kapsamlı bir anlam verdiklerini belirten Berger ve Luckmann, bilgi sosyolojisini, özellikle toplumsal yapı ve bilincin bağlantı alanıyla tamamen ilgilenme olarak görmüşlerdir. Din sosyolojisi onlara göre bilgi sosyolojisinin tamamlayıcı hatta odak noktasıdır. Din sosyolojisinin en mühim yükümlülüğü, kendisi ile toplumsal olarak inşa edilmiş bir evreni (evrene dair

bilgiyi) meşrulaştıran kavramsal ve kuralcı mekanizmaları analiz etmektir. Tamamen doğal olarak bu yükümlülük bu mekanizmaların hem kurumlaşmış hem de kurumlaşmamış görünümünün analizini kapsayacaktır. Bu Batı medeniyetinde din araştırmalarındaki din sosyolojisini içine alacaktır. Ancak bununla birlikte din sosyolojisi, insanın ister dini olarak isterse pozitivism, komünizm, psikolojizm, bilimcilik gibi laikleşmiş bir toplumda giderek önemli hale gelen sözde dini diye adlandırmak istesin, başka sistemlerle de ilgilenmesi gerekir (Berger ve Luckmann, 1988: 381-382).

Berger ve Luckmann'a göre bir kurumsal düzenin yeni kuşaklara aktarılması sırasında meşrulaştırma sorunu ortaya çıkmaktadır. Çünkü yeni nesiller için kurumsal düzenin apaçık orada olma özelliği yoktur. Bu yüzden kurumsal düzenin yeni nesillere açıklanması ve haklılaştırılması gerekmektedir. Bu bağlamda Berger, meşrulaştırmayı, kurumsal düzenin nesnelleştirilmiş manalarına bilişsel bir geçerlik atfederek bu düzeni açıklar. Meşrulaştırma, kurumsal düzenin uygulamalı emirlerine hüküm koyucu bir saygınlık kazandırmak suretiyle bu düzeni haklılaştırır. Meşrulaştırmada normatif unsurların bilişsel unsurlar da bulunur. Yani meşrulaştırma, sadece değerlerle ilgili bir konu değildir, o aynı zamanda bilgiyi de içermektedir. Meşrulaştırma, kişiye yalnızca niçin bir davranışı yapması ya da bir başkasını yapmaması gerektiğini söylemekle yetinmez, bununla birlikte şeylerin niçin o şekilde şeyler olduğunu da ifade eder. Başka bir ifadeyle bilgi, kurumların meşrulaştırılmasında değerleri önceler, yani onlardan önce gelir (Berger ve Luckmann, 2008: 136-137).

Kurumsal düzen, kişinin kendisi sayesinde anlam bulduğu ve içinde hareket ettiği bir şeye dönüşür: meşrulaştırma. Böylece, "kuşatıcı bir anlam evreni", yani bir "sembolik evren" yaratır. Bu, kurumsal düzenin, kapsamı içinde günlük hayatı en genel başvuru çerçevesi içine yerleştirecek biçimde konumlandığı bir evrendir. Şayet herhangi bir şeyi Berger ve Luckmann'ın eserinin merkezi teması olarak isimlendirmek gerekirse bu, onların kullandığı "sembolik evren" kavramı olurdu. Çünkü bu kavram, onların toplumsal düzenle bilginin birbiriyle kenetli olduğuna ilişkin iddialarının da temelini teşkil etmektedir. Bu sembolik evren, kişiye kendi ölümlülüğünü güvenli bir kaynağa bağlama, topluma ise kendini tarihsel bir süreklilik içerisinde kavrama olanağı tanır (Berger ve Luckmann, 1967: 113-114).

Berger'e göre din, en etkili ve en yaygın olan meşrulaştırma vasıtasıdır. Tüm meşrulaştırmalar aynı zamanda toplumsal gerçeklik durumunun da devamını sağlar. Burada din de toplumun narin gerçeklik inşalarını nihai gerçeklikle ilişkilendirmesi nedeniyle bu kadar etkili bir meşrulaştırma aracıdır; çünkü kırılğan olan gerçeklikleri kutsal gerçekliğe yerleştirir. Yani din, toplumsal kurumları ve eylemleri kutsala atıf çerçevesine oturtarak meşru kılar (Berger, 2002: 132).

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bilgi, insanın yaşamının her aşamasında var olagelen bir sorun olmuştur. Eski çağlardan beri din ve felsefenin konusu olmuş, felsefe çevrelerinde süje ile obje arasındaki ilişki olarak ele alınmıştır. Ancak bilginin bu ilişkisinde bilgiyi nesneden objeye aktaran bağlar (akt) bulunmaktadır ki genel olarak tartışmanın odağında bu aktlar yer almıştır. Bu aktların en önemlileri olan algı, düşünme, anlama ve açıklama aktlarından, sansüalizm, ampirizm, rasyonalizm, sezgicilik ve pozitivism gibi yaklaşımlar doğmuştur. Ancak bu bağlardan olan vahy ve sezgi ise hak ettiği yeri alamamıştır.

Bilginin nasıl oluştuğuna dair bu yaklaşımlarla birlikte tarihsel süreç içerisinde bilginin toplumsallığı da gündeme gelmeye başlamış ve belli başlı düşünürler, bilginin bu yönüne değinmişlerdir. İbni Haldun toplumsal koşulların bilgi birikimi üstündeki etkileri üzerinde durmuş, Condorcet ve S.Simon, bilgi-toplum ilişkisine dikkat çekmiş, Marx, hâkim sınıfın kendini meşrulaştırmak için kullanmış olduğu ideoloji açıklamalarını sınıf – bilinç arasındaki ilişkide kullanmış, A. Comte üç hal yasasıyla toplumların ileriye doğru evrilmesini açıklamış, M. Scheler ve Mannheim gibi düşünürler bilginin toplumsallığını vurgulamışlardır. Din, hukuk gibi çoğu sosyolojik alt birimin kurucuları arasında sayılan Durkheim da tüm insani oluşumlar gibi bilgiyi de toplumun bir ürünü olarak görmüştür. Sorokin, sosyal varlık ile kültürel varlığı aynı olarak görmüş bilginin toplumsallığını vurgulamıştır. Gurvitch, sosyal gruplarla bilgi türleri arasındaki ilişkiyi ele almış, Schutz'a (2018) göre ise, her türlü bilgi, sosyal ilişkileri içinde inşa edilmiştir. Nihayet Berger ve Luckmann bilginin bilişsel bir süreçte başladığını, toplum içinde inşa edilerek kurumlaştığını ve özümsemediğini, kurumlar aracılığıyla yeni nesillere aktararak yeniden üretildiğini ifade eden bir bilgi kuramı oluşturmuşlardır.

Bilgi sosyolojisi, süje ile obje arasında yeni bir bağ teorisi kurmaya çalışan; ancak bunu yaparken bilginin doğruluk problemini değil, bilginin toplumsal rolünü ve işlevini kendisine konu edinen, toplumsal kurumları ise bu kapsamda inceleyen bir disiplin olarak değerlendirilebilir. Bilgi sosyolojisinin konusunu toplumda inşa edilen bilgi ile sosyal yapı arasındaki ilişki oluşturur. Dolayısıyla bilgi sosyolojisi için bilgi ve gerçeklik kavramları, sosyal gerçeklikte ve sosyal yapı içinde aranmalıdır.

Bilgi, diğer taraftan algılama, düşünme, tanıma, kavrama gibi zihinsel süreçlerle de yakından ilişkilidir ve bireysel bilincin oluşumunda etkilidir. Bireysel bilinçlerin bir araya gelmesiyle oluşan toplumsal bilinç de yine bireylerin ortak yaşam şekilleri üzerinde yükselen düşünme ve davranış kodlarıdır. Bireyler arasındaki tüm bu ilişki ağları ve oluşturulan sosyal kurumlar ise toplumsal gerçekliği oluşturur. Sonuçta toplumsal gerçeklik, yaşantı yoluyla bireyler tarafından inşa edilir. Eylemlerin rutinleşmesi ve kurumsallaşmasının ardından toplumsallaşma yoluyla nesnelleşerek bir sosyal dünya üretilir. Bu sosyal dünya da yine bireylerin zihniyet, vicdan ve ahlak gibi anlam dünyaları üzerinde belirleyici olurlar. Yani bireyler hem toplumsal gerçekliği üreten hem de toplumsal gerçeklik tarafından üretilen varlıklardır.

Bilgi, bilinç ve sosyal kurumlar bu noktada bilgi sosyolojinin görev alanına girmektedir. Bilginin bilinçte yapılaşması ile kurumların üretim süreçleri arasındaki ilişkinin analizi ise bilincin toplumsal yansımalarını göstermesi açısından bilgi sosyolojisinin görevidir. Diğer bir deyişle, birey ile toplum içerisinde sistemleşmiş olan deneyim ve eylem kalıplarının nasıl kurumlaştığını bize bilgi sosyolojisi gösterir. Kurumsallaşan bilgi, nesilden nesile aktarılan bir bilgi stoku oluşturur. Schutz'un (2018) da belirttiği gibi bilgi stoku, bireyin doğumundan itibaren kendisine aktarılan daha öncesinden üretilmiş hazır gündelik yaşam bilgisidir. Öyleyse dini bilgi üreten kurumların analizi bize, dini bilgi olarak bildiğimiz bir bilgi stokunun hangi süreçlerden geçerek kurumlaştığını, sosyal bir gerçeklik halini nasıl aldığını gösterir. Berger ve Luckmann da geliştirmiş oldukları bilgi sosyolojisi kuramlarında toplumun nasıl mümkün olduğunu açıklamak için kurumların analizini bir araç kullanmıştır.

Din ile bilgi arasındaki ilişki konusunda Aydın (2016) bilgi ve dinin, bilişsel dünyanın temel öğelerinden bilgi ve insan unsurlarını taşıdığını ve burada birbirlerine değdiği belirtmektedir. Berger ve Luckmann'ın bilgi kuramlarında da benzer bir yaklaşımı görmek mümkündür. Berger, dinin de diğer toplumsal kurumlar gibi insan ürünü olduğunu söylemekle birlikte, kurduğu bilgi kuramı ile ilahi dinlerin vahy kaynaklı olmasını ve sezgisel bilgiye dayanması gibi sorunları aşmaya çalışmıştır. Berger'in üçlü diyalektiğinde din ile bireyin irtibata geçtiği dışsallaştırma, nesnelleştirme ve içselleştirme aşamalarıyla din, bilinç düzeyinden toplumsal düzene geçmekte, kurumsallaşmakta ve kurduğu sembolik evrenle dünyevi olmayan, çözülemeyen, kırılğan alanlara ve nasıl, niçin gibi öze yönelik sorulara, kutsala dair yaptığı atıflar çerçevesinde anlam kazandırmaktadır.

Gerçekten din, "dini bilgi" diye bildiğimiz bir çeşit bilgi vermektedir. Bu bilgi dinin patentini taşır. Ayrıca din, herhangi bir bilginin oluşması, üretilmesi, önemsenmesi, sürdürülmesi gibi farklı aşamalarında bir inanış, bir niyet veya yaklaşım tarzı olarak etkisini hissettirir (Aydın, 2016). Dinin bu özellikleri aynı zamanda yaşadığımız dünyaya bir anlam verme işlevini de yerine getirir.

Berger ve Luckmann (2015) modern dönemlerin getirdiği çoğulculuğun anlam krizlerine yol açtığını ve bu krizin bariz bir şekilde din örneğinde ortaya çıktığını tespit ederler. Onlara göre din, eski çağlardan beri insanların karşılaştıkları olaylara benzer anlamlar yüklemesini sağlayan en temel payda olmuş; bir anlam dünyası ve toplumsal bilgi rezervi inşa etmiştir. Ancak bu, modern dünyanın çoğulculuğu altında artık tehdit altındadır ve bu tehdit, bireysel, toplumsal ve kurumsal düzeyde tüm alanları ilgilendirmektedir. Bu tehditte en çok etkilenen ise din olmuştur. Modernleşme ile birlikte, dinin kurumlar ve toplumsal ilişkiler üzerindeki etkisi giderek azalmaya başlamıştır. Dinin bu inhisari etkisini kaybetmesi, kurumların dinin etki alanından sıyrılarak kendi özel alanlarını oluşturmalarına ve özerkliklerini ilan etmelerine zemin hazırlamıştır. Bu özerklik aynı zamanda farklılaşmayı ve çoğulculuğu da beraberinde getirmiştir. Şüphesiz kurumlar düzeyinde ve toplumsal ilişkilerde meydana gelen bu değişim, bireysel alanda da kendini zihniyet düzeyinde göstermiştir. İnsanlar, modern çoğulculuğun olduğu bu ortamda artık gündelik hayatın rutin eylemlerine aynı anlamları yüklememekte, modern çoğulculuk içerisinde farklı yorumları ihtiva eden farklı anlam kalıpları ile olaylara yaklaşmaktadır.

Berger ve Luckmann, bilgi sosyolojisi çalışmalarıyla bilincin yapısı ile belli kurumlar ve bu kurumların kuruluş süreçleri arasındaki ilişkiyi inşa etmeye çalışmıştır. Onlar, çoğulcu koşullarda dini öğretilerin ve aidiyetlerin nitelik kaybına uğradığını vurgulamış, dini kurumların analizi aracılığı ile toplumsal düzenin, modern öncesi dönemlerde olduğu gibi herkes tarafından sorgulanmaksızın kabul edilen anlam dünyasının olanak ve olanaksızlıklarını sorgulamışlardır.

Berger ve Luckmann, din sosyolojisine, kurmuş oldukları bilgi sosyolojisi kuramının yaklaşımını kullanarak, dinin olumlu işlevlerini yeniden kazandırmaya çalışmışlardır. Eklektik ve tamamen teorik sayılabilecek bu kuramın sayılıları oldukça soyut olmasına rağmen dinin ve bilginin öncelikle bilinçte oluştuğunu söylemesi açısından etkileyici bir kuramdır. Bilginin bilinçte oluşması ve değerlerden önce gelmesi, değerlerin de insani olduğunu göstermektedir. Bu anlamda kuram kaderci ve teslimiyetçi

bir anlayışın yerine tevekkülü koymaktadır. Zira insan eylemlerinde pasif değil, bizzat toplumsal gerçekliğin yaratıcısı olarak aktif bir role sahiptir.

İlahi ya da kaynağı her ne olursa olsun aşkın bir güce ve kutsala dayanan din, yaşantısal süreçte nihayetinde insanidir ve sürekli olarak tekrar edilmesiyle bir toplumsal gerçeklik oluşturur. Bu toplumsal gerçeklikte, herkesin aynı şeyi anladığı anlam ve eylem kalıpları ve bir bilgi rezervi insani olarak üretilir. Dolayısıyla bilginin ve dinin kesiştiği bu nokta, bilinç ürünü (bireysel), yaşantısal ve yeniden üretilebilir (toplumsal) ve hayata anlam katan (dinsel) ortak bir alandır. Bu bağlamda, bilgi sosyolojisi ve din sosyolojisi arasındaki ilişki, bilinçten başlayarak hayatın tüm formlarına kadar anlam kapılarını aralayan bir birlikteliktir.

KAYNAKÇA

- Aydın, M. (2016), *Bilgi Sosyolojisi*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Berger, P. L. (2002), *Dini ve Toplumsal Kurumların Değişimi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Berger, P. L. (2005), *Kutsal Şemsiye*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Berger, P. L., Berger, B., ve Kellner, H. (2000), *Modernleşme ve Bilinç*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Berger, P. L., ve Luckmann, T. (1967), *The Social Construction of Reality*. London: SCR.
- Berger, P. L., ve Luckmann, T. (1988), Bilgi Sosyolojisi ve Din Sosyolojisi, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30, 375-385.
- Berger, P. L., ve Luckmann, T. (2008), *Gerçekliğin Sosyal İnşası: Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Berger, P. L., ve Luckmann, T. (2015), *Modernite, Çoğulculuk ve Anlam Krizi –Modern İnsanın Yönelimi*. Ankara: Heretik Yayınları.
- Çiftçi, A. (2009), *Bilgi Sosyolojisi ve İslam Araştırmaları-Bir Sosyal Bilimler Felsefesi Çalışması*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Durkheim, E. (1998), Din Sosyolojisi ve Bilgi Teorisi. *Din Sosyolojisi*. (edt. Yasin Aktay, Memik Köktaş), Ankara: Vadi Yayınları.
- Foucault, M. (2012), *Bilme istenci*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Foucault, M. (2019), *Bilginin arkeolojisi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hamilton, P. (1974), *Knowledge and Social Structure*. London: Routledge Kegan Paul.
- Mannheim, K. (1992), Towards The Sociology of The Mind: An Introduction. *Essays on The Sociology of Culture*. Londra: Routledge and Kegan Paul.
- Mannheim, K. (2002), *İdeoloji ve Ütopya*. Ankara: Epos Yayınları.
- Merton, K. R. (1965), *The Structure of Social Theory*. New York: The Free Press.
- Mills, C. W. (2005), *Bilgi, Sosyoloji ve Bilgi Sosyolojisi Üzerine*. Ankara: Paragraf Yayın.
- Nietzsche, F. (2007), *Ahlakın Soykütüğü Üstüne*. İstanbul: Say Yayınları.
- Poloma, M. M. (1993), *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*. Ankara: Gündoğan Yayınları.

- Schutz, A. (2018), *Fenomenoloji ve Toplumsal İlişkiler*. Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Sorokin, P. A. (1971), *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Wallace, A. R., ve Wolf, A. (2004), *Çağdaş Sosyoloji Kuramları: Klasik Geleneğin Geliştirilmesi*. İzmir: Punto Yayınları.